

TLOS ANTİK KENTİ KAYA MEZARLARI CEPHE DÜZENLEMELERİ

Taner KORKUT*
Bilsen Ş. ÖZDEMİR**

Anahtar Kelimeler: Likya • Tlos • Kaya Mezarı • Ölü Kültü • Stel

Özet: Tlos Antik Kenti, kaya mezarı geleneği bakımından Likya Bölgesi'nin önde gelen yerleşimleri arasında yer almaktadır. Kent nekropolünün doğu ve kuzey yönlerinde yoğunlaşan kaya mezarları cephe düzenlemelerine göre dört farklı grupta değerlendirilir. İlk grubu ev tipi bir cephe düzenlemesine sahip kaya mezarları oluştururken bunu sırasıyla tapınak cephesi görünümüne mezarlar, örgü cepheliler ve basit bir sanduka görünümündeki kaya mezarı tipleri takip eder. Ayrıca her bir grup kendi içinde farklı tipolojik alt başlıklara ayrılır. Tlos kaya mezarlarında yapılan çalışmalar kentin ölü kültürü geleneği hakkında pek çok veriye ulaşılmasını sağlamıştır. Kaya mezarları cephelerinde bulunan yazıtlar mezar sahipliği ve kullanım haklarının kapsamına ışık tutmaktadır. Mezarların iç düzenlemeleri ise kentin ölü gömme geleneği ve öbür dünya inancıyla bağlantılı ayrıntılarının anlaşılmasına olanak sunmaktadır. Ölü kültürü ile bağlantılı dikkat çeken bir başka veri doğrudan kaya mezarlarıyla ilişkili sepulkral uygulama alanlarıdır. Söz konusu alanlar kaya mezarlarının dış cephelerinde bulunan stel yuvası, stel nişi, altar alanları ve sunu çukurlarından oluşmaktadır. Genel kanı bu düzenlemelerden özellikle stel ve altar alanlarının mezarların daha sonraki ikincil kullanımlarıyla ilişkili olduğu yönündedir. Tlos nekropolünde ele geçen ve Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem'e tarihlenen bir stel bu geleneğin kaya mezarlarının erken dönemlerinden itibaren sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

ARRANGEMENT OF THE FRONT FACADES OF ROCK-CUT TOMBS IN THE ANCIENT CITY OF TLOS

Keywords: Lycia • Tlos • Rock Tomb • Death Cult • Stele

Abstract: The ancient city of Tlos is one of the foremost Lycian cities in terms of its tradition of rock-cut tombs. Increasing in number towards the east and north of the city's necropolis, these tombs can be broken down into four different groups based on the layout of their front facades. While the first group consists of facades resembling homes, those are followed by tombs with a temple-like appearance, latticed facades, and tombs with a simple sarcophagus appearance. Additionally, each group can be further divided into lesser typological styles. The studies carried out in Tlos's rock tombs have led to the discovery of much information regarding the cultic practices carried out in the city. The inscriptions found on the front of these tombs shed light on the owner of these tombs and their tenancy. The tombs' interiors provide us with the chance to understand the city's burial traditions and details about their beliefs regarding the afterlife. The sepulchral areas directly related to the rock tombs are another interesting find regarding the death cult. These aforementioned areas consist of stele niches, stele sockets, altar areas, and depressions where offerings were placed. General opinion leans towards these arrangements, especially steles and altar areas, being a part of the tombs' later, secondary periods of use. A stele dated to the Late Archaic- Early Classical Period recovered from the Tlos necropolis indicates that this tradition has been observed since the early ages of these rock tombs.

* Prof. Dr. Taner Korkut, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ANTALYA, e-posta: tkorkut@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9810-231X

** Dr. Öğr. Üyesi Bilsen Ş. Özdemir, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, NEVŞEHİR, e-posta: bilsenercan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5639-2088

Gönderilme tarihi: 12.09.2019; Kabul edilme tarihi: 24.09.2019

Giriş

Anadolu coğrafyasının eşsiz yerleşimleri arasında Likya Bölgesi'ni farklı kılan en belirgin unsur yerel yapı geleneğinin izdüşümü sayılan mezar mimarisi örnekleridir. Farklı zaman dilimleri içerisinde bölgede değişik formlarda mezar örneklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Dikme anıt mezarlar, kaya mezarları, lahitler, anıtsal örgü mezarlar, chamosorion tipi mezarlar ilk akla gelenlerdir. Söz konusu mezar anıtları içerisinde kaya mezarları ve lahitler ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Genel olarak kabul gören temel düşünceye göre her iki mezar tipinde de bölgenin ahşap yapı geleneğinin izlerini görmek mümkündür¹. Birbirine geçmeli ahşap hatıllar ya da sıralı hatıl uçları ile karakterize olan bu izler özellikle kaya mezarları söz konusu olduğunda oldukça belirgindir. Likya kaya mezarlarının özgünlüğü tek başına bölgesel ahşap mimariyle ilişkili yansıttıkları detaylarla da sınırlı değildir. Mimari detayların yanı sıra mezarlarda karşılaşılan yazıtlar ve kabartmalardan mezar sahipliği hakkında da pek çok bilgi edinilmektedir. Diğer yandan kaya mezarlarının cephe düzenlemelerindeki detaylar ölü kültürü ile bağlantılı uygulamalara da işaret etmektedir.

Likya Bölgesi'ndeki mezar geleneği öncülü sayılan Xanthos örnekleri ışığında İÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir². Kaya mezarlarının yoğunluk gösterdiği süreç ise Klasik Dönem'e denk düşmektedir³. Öyle ki Klasik Çağ'da Likya

kentlerinden bazılarının silüetini kaya mezarları belirlemiştir. Doğu'dan Batı'ya kaya mezarlarının bir ağ gibi örülerek kullanıldığı bu kentler arasında Limyra, Myra, Pınara, Tlos ve Telmessos gibi yerleşimleri sıralamak mümkündür. Kaya mezarlarının yoğun olarak görüldüğü bu kentlerin dışındaki yerleşimlerde sayıca az olsa da kaya mezarları kullanılmıştır. Bunda kent topografyası belirleyici olmuştur.

Tlos Kaya Mezarları Mimarlığı

Tlos Antik Kenti kaya mezarı geleneği bakımından Likya Bölgesi'nin önde gelen yerleşimleri arasında yer almaktadır. Antik Kragos dağlarının batı yamaçlarında muntazam bir şehircilik anlayışı doğrultusunda tasarlanmış kentin en dikkat çekici özelliği kent merkezinde bir anıt gibi yükselen akropol kayalığıdır. Tlos için son derece mühim olan bu kayalık her dönem kentin merkezini oluşturarak şehircilik anlayışının şekillenmesinde de etken olmuştur (Res. 1). Tek başına kente bir kale yerleşimi görünümü sunan akropol kayalığının batı yüzü sarp ve geçit vermez formuyla Xanthos Vadisi'ne egemendir. Bundan dolayıdır ki akropolün zirvesindeki düzlük alan Erken Klasik Dönemle birlikte Tlos'un dynastik yerleşim alanı olarak kullanılmıştır⁴. Kayalığın günümüz kent merkezine bakan doğu ve kuzey yüzleri ise nekropol alanına ayrılarak farklı formlardaki kaya mezarları ile donatılmıştır. Nekropol ala-

¹ Genel olarak Likya Bölgesi mezar mimarlığı için bkz. Kuban 2016, 410-421; Özer 2016, 422-433.

² Kuban 2016, 410; Korkut ve diğ. 2017, 20.

³ Erken Klasik Dönem'e tarihlenen Likya Tipi kaya mezarlarının sayısı yok denecek kadar azdır. Likya

Bölgesi kaya mezarları daha çok Olgun Klasik Dönem ve sonrasına tarihlenir. Bkz. Korkut ve diğ. 2017, 19, dn. 8.

⁴ Korkut 2015, 88-94.

nında ayrıca Likya Bölgesi için karakteristik olan semerdam kapaklı lahitlere de yer verilmiştir. Böylece kentin akropolü bir yandan dynastik yerleşim için merkez olarak seçilirken diğer yandan ölümden sonraki yaşamın sembolü mezar anıtlarının konumlandığı bir yer olmuştur. Daha sonraki dönemlerde kentin kamusal yapılarının yönlerinin her daim akropol silüetine çevrilmesi onun sembolik anlamına işaret etmektedir. Akropol kayalığındaki yerleşime dair en erken arkeolojik veriler mimari kalıntılar ve kaya işçilikleri doğrultusunda Erken Klasik Dönem'e tarihlenmektedir⁵. Bu yerleşim tarihi ayrıca akropolü doğu ve kuzey yönlerden saran kaya mezarlarının kullanım dönemleriyle de örtüşmektedir. Akropolün yamacındaki kazılar esnasında tespit edilen taş baltalar, çakmaktaşı ve obsidiyenden üretilmiş küçük el aletleri⁶ ile akropolün zirvesindeki düzlükte gözlemlenen seramiklerden burada en geç bir Tunç Çağı yerleşiminin varlığı da beklenmektedir⁷.

Tlos akropolünde bulunan kaya mezarlarının çizim ve belgeleme çalışmalarına yönelik etkinliklere 2009 yılı kazı sezonunda başlanılmıştır. 2011 yılında kabul edilen 111K227 numaralı ve "Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu İçerisinde

Kalan Alanlardaki Arkeolojik Kalıntıların Tespiti, Şehircilik Anlayışının Araştırılması ve Likya Bölgesi Sosyo-Kültürel Yapısı İçerisindeki Yerinin Belirlenmesi" başlıklı üç yıllık TÜBİTAK projesi kapsamında da söz konusu çalışmalara devam edilmiş ve bu kapsamda bilinen tüm örnekler belgelenecek oluşturulan coğrafi bilgi sistemine (GIS) eklenmiştir. Böylece Tlos Antik Kenti kaya mezarlarının tipolojik ve kronolojik açıdan bir arada değerlendirilebilmesi için ilk kez bir fırsat ortaya çıkmıştır.

Tlos akropolünde bulunan kaya mezarları, cephe düzenlemelerine göre dört farklı başlıkta değerlendirilmiştir⁸. Kaya mezarları arasında en yoğun grubu panelere bölünmüş alt kısım üzerinde yuvarlak hatlarla desteklenen düz çatılı "Ev Tipi Cepheli Kaya Mezarları" oluşturmaktadır (Res. 2)⁹. Bu ilk grupta değerlendirilen "Ev Tipi Cepheli Kaya Mezarları" daha çok gösterişli cephe mimarisini ile öne çıkarlar. Söz konusu cephe mimarisinin genelde ana kayadan yontulduğu izlenmektedir. Ancak bazı örneklerde aplike tekniğiyle oluşturulmuş cephe mimarisinin varlığı da belgelenmiştir. Cephe düzenlemeleri tek panelden oluştuğu gibi (Res. 2, a-b) iki panelli (Res. 2, c-d) ya da

⁵ Korkut 2015, 93-94.

⁶ age, 19-21.

⁷ Akropolün doğu eteğindeki stadyum düzlüğünde Kalkolitik Dönem, Tunç Çağı, Geometrik Dönem ve Arkaik Dönem'e ait mimari kalıntıların üst üste tabakalarda bulunduğu bir yerleşim alanı lokalize edilmiştir. Böylece günümüz kent merkezini batı yönden sınırlayan tepenin doğusundaki yamacın eteğinin, Hellenistik Dönem'de tıraşlanarak stadyuma dönüştürülmeden önce Tlos'un erken dönemlerine ait yerleşiminin merkezi olduğu kesinlik kazanmıştır. Söz konusunun alanın en üst seviyesinde tespit edilen etrafla çevrili yerleşim tabakası

Arkaik Dönem'e tarihlenmektedir. Klasik Dönem ile birlikte bu alanın terk edildiği ve kent merkezindeki yükselti üzerinde dynastik yerleşimin oluşturulduğu düşünülmektedir. Bkz. Korkut – Uygun 2017.

⁸ Tlos kaya mezarlarının tipolojik değerlendirmesi için bkz. Korkut ve diğ. 2017, 19-21.

⁹ Bu çalışmada kullanılan çizimler Arş. Gör. Uygur Ozan Usanmaz tarafından yapılmıştır. Çalışmaya verdiği katkı için kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

üç panelli (Res. 2, e) cephe düzenlemesine sahip kaya mezarları da kullanılmıştır. Özellikle iki ve daha fazla panelli cepheye sahip kaya mezarlarının bir kısmında iki katlı düzenlemelere de rastlanılır (Res. 2, d-e). Bugüne kadar bilinen kaya mezarları içerisinde sadece bir örneğin cephesinde dört panel tercih edilerek üç katlı bir düzenlemeye gidilmiştir (Res. 2, f).

Birinci gruptaki kaya mezarlarının çoğu ya antik çağlarda ya da yakın zamanda soyulmuştur¹⁰. Ancak henüz dokunulmamış, orijinal konumda kaya mezarlarına da kazılar esnasında ulaşılmıştır¹¹. Yapılan kazı çalışmaları esnasında mezarların iç kısımlarında farklı düzenlemelerin olduğu ve genelde klineler üzerinde gömülerin yapıldığı anlaşılmıştır (Res. 13). Ölü hediyeleri de bu klineler üzerine bırakılmıştır. Orta kısımda bulunan çukura ise daha önceki gömüler ve ölü hediyeleri düzensiz biçimde depolanmıştır. Mezarların iç kısımları kare ya da dikdörtgen formda ve genellikle klinelerle çevrelenmiş bir oda görünümünde düzenlenmiştir. Ancak kline sayısı ya da düzenlemesi gibi detaylarda farklılıklarla karşılaşmaktadır. En yaygın görülen kline düzenlemeleri mezar odasını L formunda saran ikili ya da U formuyla çevreleyen üçlü klinelerdir. Bazı mezarlarda tek klineli ya da klinersiz gömü alanı düzenlemeleri de mevcuttur. Özellikle klinersiz mezar odalarında ahşap klinelerin tercih edilmiş olma olasılığı yüksektir.

Buna yönelik kaya işçilikleri mezar odalarında tespit edilmiştir. Mezar odalarındaki duvar yüzeyleri dış cepheye göre daha özensiz bırakılmıştır. İç yüzeylerde sıva, boyama ya da niş düzenlemesi gibi detaylara da yer verilmemiştir. İstisnai olarak bazı mezarların iç duvarlarında olasılıkla ölü hediyelerini asmak amacıyla açılmış çivi ya da askı yuvalarına rastlanılır.

Genelde aile mezarı olarak kullanılan kaya mezarlarının iç düzenlenmesinde farklı zaman dilimlerinde değişiklik yapıldığı da bilinmektedir. Örneğin bir kaya mezarında Roma Dönemi'nde klineler yerine tuğlalardan oluşturulmuş gömü alanları tespit edilmiştir (Res. 11). Oluşturulan bu alanlar içerisinde üst üste gömüler ve ölü hediyeleri ortaya çıkarılmıştır. Bugüne kadar açılan kaya mezarlarının içinde sadece ceset gömme geleneği tespit edilmiştir. Kremasyon gömüsüne hiç rastlanılmamıştır. “Ev Tipi Cepheli Kaya Mezarları” kullanımını Klasik Dönem'in başlangıcına kadar geri gitmektedir¹². Bu mezar grubunun kullanım geleneği Hellenistik ve Roma Dönemlerinde de devam etmiştir. Arkeolojik buluntular ışığında bir kaya mezarının yaklaşık 600 yıl gibi uzun bir süre kesintisiz kullanıldığı bilinmektedir.

“Tapınak Cepheli Kaya Mezarları” Klasik Dönem'den itibaren kullanılmaya başlanan kaya mezarlarının ikinci grubunu oluşturur (Res. 3, a-b). Birinci grup örneklerine oranla sayıca çok az olan bu mezarlar alınlıklı bir tapınak cephesini

¹⁰ Geç Antik Çağ suru inşası esnasında içi boşaltılan ve daha sonra toprak altında kalan böyle bir mezar örneği için bkz. Korkut – Tekoğlu 2019, 169-188.

¹¹ Korkut 2015, 94-97.

¹² Tlos nekropolündeki bazı kaya mezarları üzerinde tespit edilen Likçe yazıtlar onların ilk kullanım dönemiyle bağlantılıdır. Bkz. Tekoğlu 2002/03.

andırır düzenlemesi ile diğerlerinden ayrılır. Akropolün kuzeyindeki titan kayalığında bulunan ve dört sütundan ibaret bir İon tapınağının cephe düzenlemesini yansıtan “Bellerophon Kaya Mezarı” (Res. 3, b) söz konusu mezar anıtlarının en görkemlisidir¹³. Bellerophon Kaya Mezarı yan yana konumlanmış iki mezar odası ve girişte yer alan bir ön odadan oluşmaktadır. Mezar odaları içerisinde, diğer kaya mezarlarında görüldüğü gibi ölü yatakları düzenlemesi bulunmaktadır.

Bellerophon Kaya Mezarı ön odasında, her iki mezar odasının arasında kalan yüzey, sağlı sollu birer konsol ile sınırlanan İon tarzı bir kapı betimlemesi ile doldurulmuştur. Ayrıca mezar odalarının girişlerinde aslan, köpek ve kuş gibi farklı hayvan kabartmaları işlenmiştir. Soldaki düzleştirilmiş kaya yüzeyi ise şaha kalkmış kanatlı at Pegasus üzerinde duran bir mızraklı savaşçı figürü ile hareketlendirilmiştir. At figürünün hemen önünde Chimeira kabartması bulunmaktadır. Mezarın ön odasında özetlenen bu kompozisyon ile Bellerophon ve Chimeira mücadelesi vurgulanmıştır. Bellerophon mitolojisinin Likya tarihi içerisinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Böylece Bellerophon ve Chimeira mücadelesi Likya Bölgesi mezar sanatında sıkça tercih edilen bir ikonografi olmuştur. Tlos örneğinde mezar sahibinin kendisini Bellerophon ile özdeşleştirdiği ve böylece de kahramanlaştırmak istediği açıktır.

Bellerophon Kaya Mezarı'nın solundaki düzleştirilmiş doğal kaya yüzeyinde

bir Likçe mezar yazıtı bulunmaktadır. Bu yazıtın içeriğinde Hrixttibili ve eşinin burada yattığı belirtilmiştir¹⁴. Böylece literatürde “Bellerophon Mezarı” olarak tanımlanan kaya mezarının aslında Likçe yazıtta ismi geçen Hrixttibili'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Hrixttibili Erken Klasik Dönem'de yaşamış bir Tlos Beyi olmalıdır¹⁵.

Cephe düzenlemesi örgü kapı formunda olan ya da tamamen örülerek oluşturulan mezarlar “Örgü Cepheli Kaya Mezarları” grubu altında değerlendirilmiştir (Res. 4). Üçüncü kaya mezarı grubunu oluşturan söz konusu kaya mezarlarının nekropol alanındaki konumları, bu mezar grubunun kullanılmaya başlandığı dönemlerle bağlantılı olarak farklılıklar göstermektedir. Nekropol alanında yapılan topografik gözlemler esnasında cephesi örülerek oluşturulan kaya mezarlarının, Klasik Dönem'e tarihlenen Likya tipi mezarların uygulanmadığı kaya boşluklarında Geç Hellenistik Dönem'den itibaren özenle konuşlandırıldıkları anlaşılmıştır. Bu mezarların iç düzenlemeleri ilk gruba göre daha sade tutulmuştur. Ancak kline döşemine sahip örgü cepheli kaya mezarlarının sayısı da az değildir.

Nekropol alanındaki konumları herhangi bir düzen göstermeyen yalın cepheli basit sanduka tipi mezarlar son kaya mezarı grubu olan “Sanduka Tipi Kaya Mezarları” grubu içerisinde değerlendirilmiştir (Res. 5). Sanduka tipi kaya mezarları uzunlamasına dikdörtgen formu ve

¹³ Korkut ve diğ. 2017, 21-30.

¹⁴ age, 26, Res. 14.

¹⁵ Bellerophon Kaya Mezarı için bugüne kadar Klasik Dönem'in sonu tarihi önerilmiştir. Bkz. Korkut ve diğ. 2017, 29 dn. 31.

kareye yakın dikdörtgen odalı olmak üzere iki farklı formda düzenlenmiştir. Söz konusu mezarlar Roma Dönemi ile birlikte nekropol alanındaki mevcut kaya mezarlarının arasında kalan boşluklara düzensiz olarak serpiştirilmiştir. Böylece kaya mezarlarının bulunduğu yüzeylerde oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu esnada pek çok kaya mezarının yan kısmında oluşturulmuş düzgün kaya yüzeyleri tahrip edilmiştir. Sanduka tipi kaya mezarlarının cephelerinin ön yüzleri nasıl kapatıldı sorusu henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bazı mezarların cephe açıklığının çevresinde bulunan küçük dübel yuvalarının cephenin kapatılmasında kullanılan ahşap bir mekanizma ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında ön cephenin taş örgü sistemiyle kapatılmış olma olasılığı da bulunmaktadır.

Tlos Kaya Mezarlarında Ölü Kültüne Yönelik İzler

Mimari çeşitliliği yanında kullanım sürekliliği ile de öne çıkan Tlos kaya mezarları öteki dünya inancıyla bağlantılı veriler bakımından da ilgi odağındadır. Her şeyden önce tüm Likya'da olduğu gibi

Tlos'da da kaya mezarı yapma ve kullanma geleneğinin özünde hem yaşamın hem de ölümün tek bir mimari formla vurgulanması düşüncesi vardır. Böylece kaya mezarları ölümden sonra ebedi hayatın sürdürüleceği bir yer olarak kabul edilmiştir.

Ölü kültü ile bağlantılı uygulamaların önemli bir kısmı mezar yazıtları aracılığıyla vurgulanmıştır¹⁶. Bundan dolayı kaya mezarları üzerinde sıkça Likçe ve Yunanca yazıtlara rastlanılmaktadır. Doğrudan kaya mezarlarının dış cepheleri üzerinde yer alan ve genellikle benzer bir düzenlemeye sahip yazıtlarda mezarların sahiplerine, kullanım haklarına ve mezar ihlallerine karşı alınan cezai önlemlere yer verilmiştir¹⁷. Bundan başka ölü kültü uygulamalarını içeren yazıtların sayısı da az değildir¹⁸.

Kaya mezarlarında ölü kültü inancıyla bağlantılı bilgi veren diğer verileri mezarların dış yüzeyleri üzerinde bulunan çeşitli düzenlemeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda kaya mezarlarının ön alanları ile kaya mezarı cephelerinin yan ya da üst bölümlerinde rastlanılan sunu çukuru ve stel yuvaları dikkat çekmektedir¹⁹. Ölü'nün ardından sunu sunmak hiç

¹⁶ Likya Bölgesi genelinden ele geçen sepulkral yazıtlar büyük oranda mezarların sahipleri ve kullanım hakları hakkında bilgi verir. Ayrıca yine bazı yazıt içeriklerinde mezarların korunmasına yönelik ceza ve yaptırımlara da yer verilir. Klasik Dönem Likçe yazıtlardan itibaren gördüğümüz bu içeriklerde mezarların kurumsal bir yapı ile korunduğuna işaret eden detaylar dikkat çeker. Örneğin miñti, mezarlık organizasyonu olması dışında mezarlara zarar verenlerin para cezalarını ödedikleri bir kurum olarak dikkat çeker. Bunun yanı sıra yine bölge genelinde bazı tanrı topluluklarının varlığı da dikkat çeker. Likçe yazıtlarda mähâi huwedri, Yunanca yazıtlarda theoi kathakithonioi, theoi uronioi gibi tanrı toplu-

luklarının mezarların ilahi koruyucusu oldukları anlaşılar. Konunun ayrıntıları için bkz. Schürr 2008, 147-170; Özdemir 2016, 111-112; Korkut – Tekoğlu 2019, 180. Ayrıca Likya'da ölü kültü uygulamalarının genel değerlendirmeleri için bkz. Ugurlu 2000, 359-378; Hülden 2016, 384-386.

¹⁷ Işın – Yıldız 2017, 87-89; Korkut – Tekoğlu 2019.

¹⁸ TAM II, No.: 636, 715; Naour 1977, 289-290; Adak – Şahin 2004, 101-104; Öztürk – Süel 2011, 259-266; Işın-Yıldız 2017, 88; Özdemir 2019 (başkıda).

¹⁹ Tlos'da tespit edilen bir lahitte ölü kültü uygulamaları için tasarlanmış bir alana ve bu alan içerisinde mezar altanı ile üzerinde mezar sahibini betimleyen

şüphesiz ölü kültü ile bağlantılı en sık başvurulan uygulamalardandır. Tlos'da tespit edilen yazıtlarda ölü kültü uygulamaları kapsamında hem çeşitli hayvanların kurban edildiği hem de bazı yiyeceklerin mezarlara sunu olarak bırakıldığı bilinmektedir²⁰. Basit bir oval çanak formu görünümünde olan sunu çukurları, kaya mezarları gibi keskin bir cephe boyunca devam eden ve çoğu zaman bir altar yerleştirmeye elverişsiz alanlarda sunu ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça işlevseldir. Tlos kaya mezarlarında tespit edilen sunu çukurlarının iki farklı konumda oluşturulduğu görülmüştür²¹. Örneğin akropolün doğu yamacındaki nekropolün en üst seviyesinde konumlanan bir kaya mezarına uzanan dar kaya yolu kenarında çapları yaklaşık 15-20 cm aralığında değişen iki sunu çukuru yan yana konumlandırılmıştır (Res. 6). Diğer bir uygulamada ise sunu çukurları doğrudan kaya mezarının tam üzerine yerleştirilmiştir (Res. 7). Hatta bazı örneklerde topografik konumdan dolayı sunu çukurlarının mezarın gerisine doğru kaydırıldığı da belgelenmiştir.

Kaya nişi, stel yuvası ve stel yerleştirme alanı olarak tanımlanan alanlar kaya

mezarlarındaki ölü kültü inancıyla bağlantılı bilgi veren diğer düzenlemeleri oluşturmaktadır. Nekropolün üst konda yer alan kaya mezarlarında daha yoğun olmak üzere takip edebilen bu örneklerin her biri neredeyse farklı form özelliği göstermektedir. Küçük bir stelin tamamıyla applike edilmesi için açılmış stel nişi (Res. 8), bir stelin oturtulması için açılmış stel yuvası (Res. 9), basit bir dikdörtgen form sergileyen adak nişi (Res. 10) ile olasılıkla stel veya taşınabilir altar yerleştirilebilecek kaya yüzeyinde düzleştirilmiş alanlar (Res. 11-13) söz konusu düzenlemelerin günümüze ulaşan örneklerindedir. Tüm kaya mezarlarında bu tür uygulamalara rastlanılmaz. Ancak bahsi geçen bu örnekler Tlos kaya mezarlarında ölü kültü uygulamaları için dış cephede bazı düzenlemelere gereksinim duyulduğunu belgelemektedir. Ayrıca bu düzenlemelerin işlevle bağlantılı olarak kaya mezarı cephesinin farklı bölümlerine yerleştirilmesi de söz konusudur. Özellikle stel nişi, stel yuvası ya da stel-altar yerleştirme alanlarının daha çok kaya mezarlarının üst kodlarına ya da doğrudan üstüne; adak nişi olarak tanımlanan düzenlemenin ise daha alçak bir se-

yazıtlı bir stele rastlanmıştır. Bu örnek, mezarın *in situ* ölü kültü uygulama alanlarının tasarımının anlaşılması ve stellerin mezarlardaki ölü kültü uygulamalarındaki kullanımı bakımından son derece önemlidir. Konunun ayrıntıları için bkz. Özdemir 2019 (baskıda).

²⁰ Özdemir 2019 (baskıda).

²¹ Tlos nekropolünde yürütülen kazı çalışmaları esnasında kaya mezarlarının önünde başka bir sunu biçimine işaret eden düzenlemeye rastlanılmamıştır. Ancak bölge yerleşimlerinden Avşar Tepesi'nde kayaya oyulmuş büyük boyutlu bir sunu çukuru; Patara'da ise bir lahdin önünde dik bir şekilde yerleştirilmiş su künkülle oluşturulan sunu alanı düzenlemesi tespit edilmiştir. Ayrıca bölge için oldukça

önemli olan Tyberissos'dan bir başka kaya mezarında ise mezarın hemen önünde kayadan biçimlendirilmiş gösterişli bir altar yapılmıştır. Dolayısıyla sunu için kayaya açılan çukur ya da su künkleri gibi basit düzenlemelerin yanı sıra çok daha gösterişli olan kaya sunaklarının tercih edilmesi de söz konusudur. Avşar Tepesi için bkz. Kolb-Thomsen 2005, 140, 149, Res. 17. Patara'da sunu düzenlemesi için bkz. Işık 1991, 238, dn. 29, Res. 5; 8. Tyberissos kaya mezarındaki kaya altarı için bkz. Borchhardt – Bleibtreu 2013, Lev. 98/2-4; Lev. 99/1-2. Genel olarak Likya mezarlarındaki sunu düzenlemeleri için bkz. Uğurlu 2000, 36.

viyede, kaya mezarının cephesinde yapılmış olduğu dikkat çekmektedir (Res. 9-11). Böyle bir düzenleme ölü kültü inancıyla bağlantılı olarak kullanılan objelerin işlevselliği ile ilgili olmalıdır. Örneğin üzerinde ister bir kabartma olsun ya da sadece bir yazıt, stellerin/altarların görünür olması gereği mezarların en üst seviyelerine yerleştirilmesi için önemli bir kriter olmuştur (Res. 10, 12, 14, 15). Adak eşyalarının içerisine konduğu adak nişleri ise ulaşılabilir olması zorunluluğuyla mezarların alt seviyelerinde oluşturulmuştur (Res. 10).

Tlos Kaya Mezarlarında Stel Kullanımı

Mezar stelleri ölümle bağlantılı önemli bilgiler sunan sepulkral objelerdir. Kullanımla bağlantılı olarak steller farklı tip ve tasarım gösterebilmektedir. Ayrıca üzerlerinde mezar sahibi ya da steli adayanlarla bağlantılı yazıt ve kabartmalar da sıklıkla tercih edilmiştir. Tlos Antik Kenti'nde hem kaya mezarlarındaki stel aplikasyonuna yönelik izlerle hem de ele geçen stel buluntularıyla sepulkral alanlarda stel kullanımının varlığı belgelenmiştir. Günümüze ulaşan stel parçaları genelde Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlenir. Dolayısıyla Klasik Dönem ve öncesi kaya mezarlarında kullanılan stel formuna yönelik bilgilerimiz eksiktir. Diğer yandan Likya Bölgesi kaya mezarlarında stel kullanımına işaret

eden mimari veriler de son derece yetersizdir²². Bölge genelinde ele geçen plastik eserler arasında Klasik Dönem'e tarihlendirilen bağımsız stel örnekleri oldukça az sayıdadır²³. Örneğin Limyra'daki Xntlapa'nın mezarında ele geçen ve üzerinde tiaralı bir savaşçının olduğu stel parçası doğrudan kaya mezarı ile ilişkilendirilmektedir²⁴. Ayrıca Limyra kaya mezarlarında stel kullanımına işaret eden stel yuvası izlerine de rastlanılmıştır²⁵.

Tlos kaya mezarlarında stel kullanımını üç farklı şekilde gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilkinde küçük boyutlu bir stel doğrudan kaya mezarı cephesinde oluşturulmuş bir niş ya da üstte oluşturulmuş seki formundaki düzleştirilmiş alanlara yerleştirilmiştir (Res. 8, 10, 13). Niş ya da seki formundaki düzenlemelerin ölçülerinden söz konusu stellerin taşınabilir olduğu ve dolayısıyla da boyutlarının diğerlerine oranla çok küçük tutulduğu anlaşılır (Res. 8, 14). İkinci grupta değerlendirilen mezar stelleri ise kaya mezarının hemen üstünde açılan yuvaya oturtulmuş örneklerdir (Res. 9-15, 16). Stel yuvalarının ölçüleri bu örneklerin ilk grup stellerden daha büyük olduğuna işaret eder. Kaya mezarlarının üzerindeki düzleştirilmiş alanlar üçüncü grup düzenleme için planlanmıştır. Kaya mezarlarının üzerindeki düzleştirilmiş alana yerleştirilen stel formları arasında Klasik Dönem'e tarihlenen "İzraza Anıtı" sahip olduğu anıtsal

²² Kuban 2012, 105-106.

²³ Likya'da Klasik Dönem'e tarihlenen çok az sayıda stel bulunmaktadır. Bunlardan biri bir kaya mezarıyla ilişkilendirilen Limyra örneğidir. Diğerleri ise Yalnızdam Steli ile Telmessos örneğidir. Telmessos örneği için bkz. Bruns-Özgan 1987, 289, V4. Yalnızdam steli için bkz. Mellink – Angel 1973, 303; Bruns – Özgan 1987, 290, Lev. 20, 1-2, V7.

²⁴ Limyra'da bulunan stel akroter kısmıyla tanımlanabilen iyi bir örnektir ve üzerinde bir savaşçı kabartması vardır. Bkz. Borchhardt – Pekridou-Gorecki 2012, 99, 387, Kat. Nr. 31, Lev. 58, 1-3.

²⁵ Kuban 2012, 105, Res. 125-127.

form yapısı bakımından özel bir öneme sahiptir²⁶.

İlk iki grupta derlenen stel örneklerinin Likya tipi kaya mezarlarının cephe düzenlemesine bir ekleme yapılarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kapsamda ilk akla gelen düşünce stel düzenlemelerinin kaya mezarlarının daha sonraki kullanımlarıyla bağlantılı olduğu yönündedir²⁷. Bugüne kadar Tlos'da ele geçen stel örneklerinin yazıtlar ışığında Hellenistik Dönem'den itibaren tarihlenmesi de bu düşünceyi pekiştirmektedir. Ancak Tlos'da tespit edilen bir stel örneğinin dönemi bu geleneğin yeniden sorgulanması gerektiğine işaret etmektedir (Res. 17).

Nekropol alanında yürütülen çalışmalar esnasında ele geçen stel parçası 14 x 15 x 8 cm ölçülerinde olup hem alt hem de üst kısmından kırıktır. Sert dokulu yerel kireç taşından yapılan stelin korunan kısmından itibaren yukarıya doğru daralan bir açıyla yükseldiği ve üstte bir alınlıkla sonlandığı görülür. Ayrıca stel yüzeyi kenarlarda yaklaşık 2 cm kalınlığında bir çerçeveye de sınırlandırılmıştır. Stelin ön yüzü düzgün tıraşlanmış; arka kısmı ise daha kaba bırakılmıştır. Düzgün tıraşlanmış ön yüzde yalnızca üst gövdesi izlenebilen bir erkek figürü yer almaktadır. Sola doğru profilden verilen figürün sol kolu aşağıya sarkıtılmış, sağ kolu ise dirsekten kırılarak çeneye uzatılmıştır. Stelin en sağ kısmına yerleştirilen figürün önünde oldukça geniş bir alan boş bırakılmıştır. Bu alanda ikinci bir figürün

olma olasılığı yüksektir. Bu kısım tahrip olduğundan olası figür ve cinsiyeti hakkında yorum yapmak mümkün değildir. Profilden verilen figürün yüzünde göz ve burun yapısı belirgindir. Ayrıca figür uzun sakallı olarak işlenmiştir. Peruka biçiminde şekillendirilmiş saçların bir kısmı yandan belirgin bir hatla devam ederek göğüslere doğru sarkıtılmıştır. Genel duruş biçiminden figürün oturarak betimlendiği düşünülmektedir.

Bölgeye özgü sert nitelikli kireç taşından üretilmiş olan stel tamamen yerel bir işçilik örneği sergilemektedir. Dolayısıyla böyle bir eseri tarihlendirmek de oldukça zordur. Buna rağmen yukarıda tanımlanan anatomik detaylardan figürün en yakın benzerinin Tlos'un en erken mezarlarından biri olan Bellerophon kaya mezarının alınlığındaki kabartma olduğu anlaşılır²⁸. Bellerophon kaya mezarı alınlığındaki kabartmada bir büst formunda betimlenen figürün kolları iki yana açılmış ve ellerinde tanrısal çift ağızlı balta ve şimşek demeti gibi atributlar taşımaktadır. Yüz detayları tahrip olan kabartmanın saçları ortadan taranarak yanlardan aşağı doğru peruka biçiminde düz bir şekilde indirilmiştir. Bu saç tipi mezar steli üzerindeki figürün saç stiliyle oldukça benzerdir. Bellerophon kaya mezarı ön odasının hemen doğu duvarında düzleştirilmiş kaya yüzeyindeki şaha kalkmış kanatlı at "Pegasus" üzerinde duran mezar sahibi Hrixttibili kabartmasının yüz anatomisi ve sakal yapısı da aynı gelenektedir. Bellerophon kaya

²⁶ İzraza Anıtı için bkz. Yücel-Bahçetepe 2018, 564 Res. 10.

²⁷ Tlos kaya mezarlarındaki kullanım süreci ile bağlantılı bkz. Korkut 2015, 97; Korkut ve diğ. 2017, 20.

²⁸ Bellerophon kaya mezarı için bkz. Korkut ve diğ. 2017.

mezarı hem mezar içinden gelen küçük buluntular hem de kabartmaların stilistik yapısı dolayısıyla İÖ 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmiştir²⁹. Böylece mezar stelinin tarihlenmesinde Bellerophon kaya mezarı kabartmaları oldukça belirleyicidir. Dolayısıyla ender bir buluntu olan Tlos mezar steli Likya Bölgesi'nde bilinen az sayıdaki Geç Arkaik ya da Erken Klasik Dönem stellerden birisi olma özelliği taşımaktadır³⁰. Diğer yandan bu stel form ve boyut olarak da dönemin bilinen diğer örneklerinden ayrılmaktadır. Söz konusu stel Klasik Dönem örneklerinin aksine oldukça küçük boyutlu düzenlenmiş olup form olarak dikdörtgen gövdeli ve üçgen alınlıklı steller ile benzerlik göstermektedir.

Tlos stelinin tarihi, formu ve boyutu göz önüne alındığında üzerinde düşünülmesi gereken temel konulardan bir tanesi de bu stelin nerede kullanılmış olduğu sorusudur. Stelin *in situ* ele geçmemiş olması onun kesin bir mezar alanı ile ilişkilendirmesini zorlaştırmaktadır. Ancak Tlos'daki bazı kaya mezarlarının dış cephelerinde stel aplikasyonu için düzenlenmiş alanlar bulunmaktadır. Söz konusu kaya mezarlarından özellikle bir örnek (Res. 8, 10) bu çalışmada tanıtılan stelin kullanım alanı için gerekli olan stel nişi düzenlemesiyle öne çıkmaktadır. İnce

profillerle sınırlanan nişin üst ve alt kısmındaki dübel yuvaları stelin montajına işaret etmektedir. Niş düzenlemesi formunun vurguladığı stel tipi bölge genelinde daha çok Klasik Dönem sonrasında yaygın olan mezar stelleri ya da mezar altlarıyla benzerlik göstermektedir³¹. Bu tip benzerlik de mevcut stel alanlarının mezarların ikincil kullanımlarındaki düzenlemeler olduğunu akla getirmektedir. Ancak burada değerlendirilen ve form olarak da bahsi geçen niş ile (Res. 8, 10) paralellik gösteren stel üzerindeki kabartma, stiliyle çok daha erken bir döneme tarihlenmektedir. Bununla da Likya Bölgesi kaya mezarlarında, bilinen örneklerin yanı sıra küçük formu ve üçgen alınlıklı mezar stellerinin kullanımının en geç Klasik Dönem ile birlikte başladığı belgelenmektedir.

²⁹ Korkut ve diğ. 2017, 29.

³⁰ Tlos Antik Kenti kaya mezarlarının cephelerinde yazıtların yanında kabartmalara da yer verilmiştir. Ancak bazı mezarlarda yazıtlar olmadığı gibi kabartmalara da rastlanılmaz. Genelde mezar sahibi ile ilgili olan yazıt ve kabartmalar mezarların yan kısımlarındaki düzleştirilmiş kayalık alanlara işlenmiştir. Nekropol alanındaki pek çok kaya mezarının yan kısmındaki kayalık alan düzleştirilmiş olmasına rağmen bu alanda herhangi bir kabartmanın oluştu-

rumadığı da görülür. Söz konusu mezarlardaki anlatımların büyük olasılıkla boyamayla verildiği ve bunların günümüze kadar ulaşmadığı düşünülmektedir. Bu durum diğer Likya kentlerindeki kaya mezarlarında da tespit edilmiştir. Bkz. Kuban 2012, 105.

³¹ Bölgede ele geçen benzer formu ancak Roma Dönemi'ne tarihlenen altılar için bkz. Özdemir 2018, 332-333. Ayrıca Tlos'da ele geçen benzer formdaki mezar stelleri için bkz. Özdemir 2019.

Resim Listesi

Resim 1: Tlos Akropolis genel görünüm

Resim 2: Tlos ev tipi kaya mezarları cephe düzenlemeleri

Resim 3: Tlos tapınak cepheli kaya mezarları

Resim 4: Tlos örgü cepheli kaya mezarları

Resim 5: Tlos sanduka tipi kaya mezarları

Resim 6: Tlos kaya mezarları yol ağı üzerindeki sunu çukurları

Resim 7: Tlos kaya mezarı üzerinde sunu çukuru

Resim 8: Tlos kaya mezarı cephesindeki stel nişi

Resim 9: Tlos kaya mezarı cephesindeki stel yuvası

Resim 10: Tlos kaya mezarı cephesindeki adak nişi ve stel nişi düzenlemeleri

Resim 11: Tlos kaya mezarı üzerindeki altar yerleştirme alanı

Resim 12: Tlos kaya mezarı üzerinde altar kullanımı canlandırma

Resim 13: Tlos kaya mezarı üzerinde düzleştirilmiş stel yerleştirme alanları

Resim 14: Tlos kaya mezarı üzerinde stel kullanımı canlandırma

Resim 15: Tlos kaya mezarı üzerinde stel kullanımı canlandırma

Resim 16: Tlos kaya mezarı cephesindeki stel yuvası

Resim 17: Tlos Akropolis steli

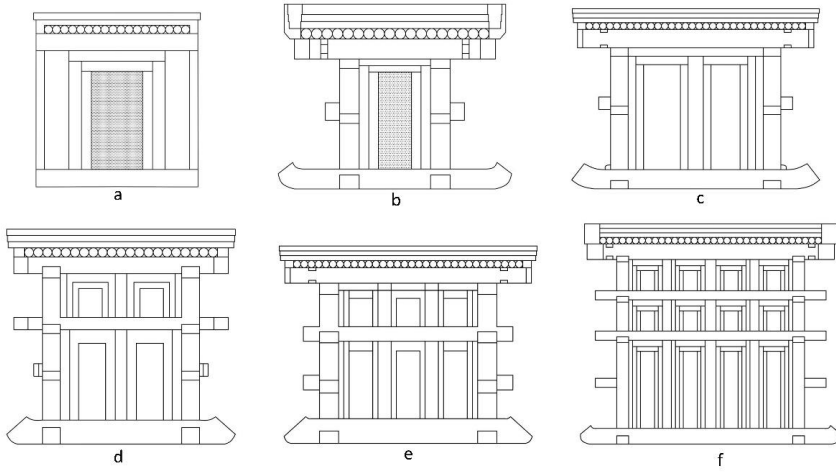
KAYNAKÇA

- Adak – Şahin 2004 M. Adak – S. Şahin, “Neue Inschriften aus Tlos”, *Gephyra* 1, 94, No: 7, 2004, 85-105.
- Borchhardt – Pekridou-Gorecki 2012 J. Borchhardt – A. Pekridou-Gorecki, *Limyra, Studien zu Kunst und Epigraphik in den Nekropolen der Antike* (Wien 2012).
- Borchhardt – Bleibtreu 2013 J. Borchhardt – E. Bleibtreu, *Strukturen Lykischer Residenzstädte im Vergleich zu älteren Städten des vorderen Orients* (Antalya 2013).
- Bruns-Özgan 1987 C. Bruns-Özgan, *Lykische Grabreliefs Des 5. Und 4. Jahrhunderts v chr.*, IstMitt Beiheft 33 (Tübingen 1987).
- Hülnden 2016 O. Hülnden, “Likya Nekropoller ve Ölü Kültü”, içinde: H. Işkan – E. Dündar (ed.), *Lukka’dan Likya’ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi* (İstanbul 2016) 376-387.
- Işık 1991 F. Işık, "Patara 1990 Etkinlikleri", *KST* 13.2, 1991, 235-258.
- Işın – Yıldız 2017 G. Işın – E. Yıldız, “Tomb ownership in Lycia: Site selection and burial rights with selected rock tombs and epigraphic material from Tlos”, içinde: R. Brandt – E. Hagelberg – G. Bjornstad – S. Ahrens (ed.), *Life and Death in Asia Minor in Hellenistic, Roman, and Byzantine Times, Studies in Funerary Archaeology Vol. 10* (Oxford / Philadelphia 2017) 85-108.
- Kolb-Thomsen F. Kolb-Thomsen, “Gräber und Grabkult in der Siedlung auf dem Avşar Tepesi”, içinde: H. Işık – F. Işık (ed.), Güneybatı Anadolu’da Mezar Tipleri ve Ölü Kültü, *Grabtypen und Totenkult im südwestlichen Kleinasien, Internationales Kolloquium* (Antalya 2005) 131-150.
- Korkut 2015 T. Korkut, *Tlos. Akdağlar’ın Yamacında Bir Likya Kenti* (İstanbul 2015).
- Korkut ve diğ. 2017 T. Korkut – Ç. Uygun – B. Özdemir, Neue Forschungen zum sogenannten Bellerophon-Grab in Tlos, içinde: R. Amedick – H. Fronning – W. Held (ed.), *Marburger Winckelmann-Programm* (Marburg 2017) 19-31.
- Korkut – Uygun 2017 T. Korkut – Ç. Uygun, “Tlos Antik Kenti Şehircilik Anlayışı”, içinde: Ü. Aydınoglu – A. Mörel (ed.), *Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent* (Mersin 2017) 236-248.
- Korkut – Tekoğlu 2019 T. Korkut – R. Tekoğlu, “Tlos Antik Kenti Qñturahi Kaya Mezarı” / “Qñturahi Rockcut Tomb in the Ancient City of Tlos”, *Olba* XXVII, 2019, 169-188.
- Kuban 2012 Z. Kuban, *Die Nekropolen von Limyra. Baubehistorische Studien zur klassischen Epoche, Forschungen in Limyra*, Bd. 4 (Wien 2012).

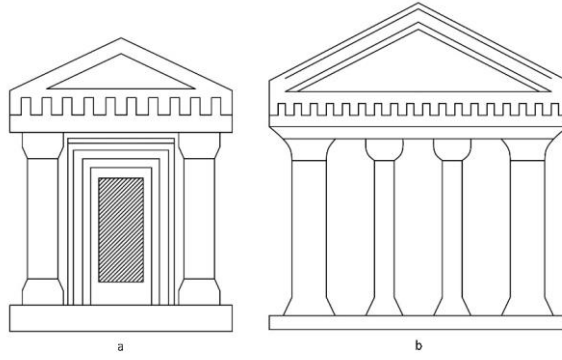
- Kuban 2016 Z. Kuban, “Likya Kaya Mezarları”, içinde: H. İşkan – E. Dünder (ed), *Lukka’dan Likya’ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi* (İstanbul 2016) 410-421.
- Mellink – Angel 1973 M. J. Mellink – J. L. Angel, “Excavations at Karatas-Semayuk and Elmali, Lycia 1972”, *American Journal of Archaeology* 77(3), 1973, 293-307.
- Naour 1977 C. Naour, “Inscriptions de Lycie”, *ZPE* 24, 1977, 289–290.
- Özdemir 2016 B. Ş. Özdemir, *Tlos Tanrıları ve Kültürleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Antalya 2016).
- Özdemir 2018 B. Ş. Özdemir, “Fethiye Müzesi’nden Bir Grup Kabartmalı Sunak Işığında Likya’da Artemis’in Farklı İkonografileri”, *Cedrus* VI, 2018, 329-345.
- Özdemir 2019 B. Ş. Özdemir, “Karaveliler Lahdi Işığında Tlos’ta Ölü Kültü Uygulamalarına Bir Bakış”, *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Kültü Sempozyumu*, 2019 (baskıda).
- Özer 2016 E. Özer, “Likya Lahitleri”, içinde: H. İşkan – E. Dünder (ed.), *Lukka’dan Likya’ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi* (İstanbul 2016) 422-433.
- Öztürk – Süel 2011 H. S. Öztürk – H. E. Süel, “Tloslu Ptolemaios’un Mezar Yazıtı”, *Adalya* XIV, 2011, 259-266.
- Schürr 2008 D. Schürr, Zur Rolle der Lykischen Mindis, *Kadmos* 47, 2008, 147-170.
- TAM II E. Kalinka, *Tituli Lyciae Lingvis Graeca et Latina Conscripti 1: Pars Lyciae occidentalis cum Xantho oppido 2: Regio quae ad Xanthum flumen pertinet praeter Xanthum oppidum 3: Regiones montanae a valle Xanthi fluminis ad orientalem*, Vindobonae TAM II, 1920-1944.
- Tekoğlu 2002/03 R. Tekoğlu, “Three New Lycian Inscriptions from Tlos and Asartaş”, *Die Sprache* 43, 1, 2002/03, 104-114.
- Uğurlu 2000 E. Uğurlu, “Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetlerine Genel Bir Bakış”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, 2000, 359-388.
- Yücel-Bahçetepe 2018 T. Yücel-Bahçetepe, “A Warrior Relief in the Ancient City of Tlos”, içinde: T. Korkut – B. Özen-Kleine (ed.), *Festschrift für Heide Froning / Studies in Honour of Heide Froning* (İstanbul 2018) 559-570.

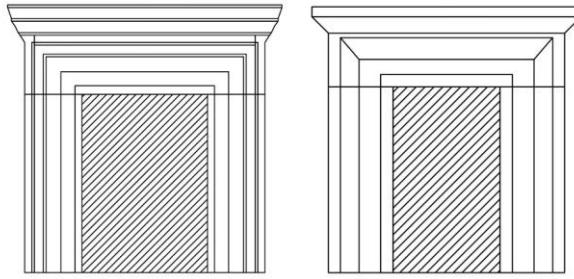
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

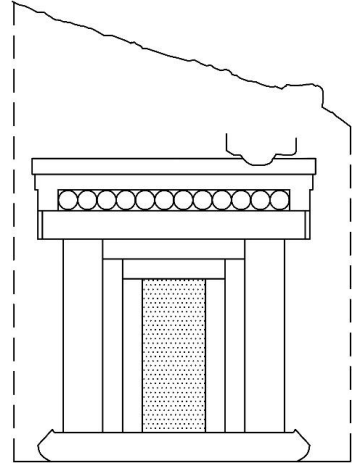
Resim 6

Resim 7

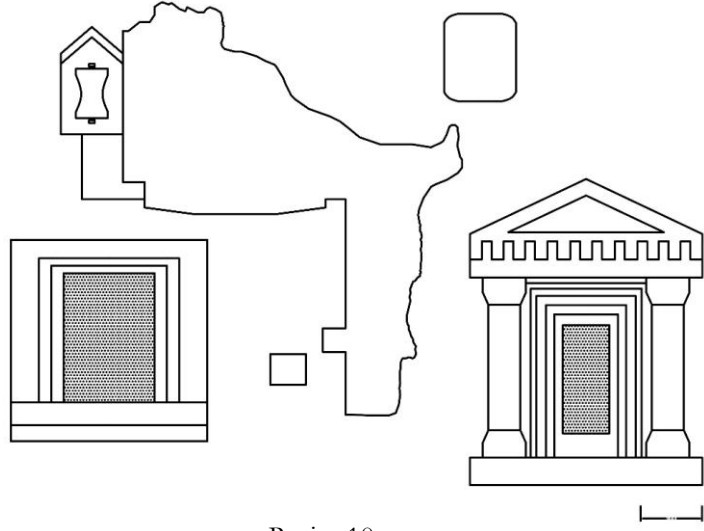

Resim 8

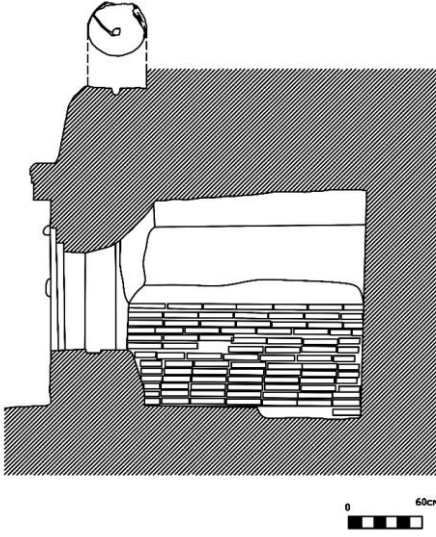

Resim 9

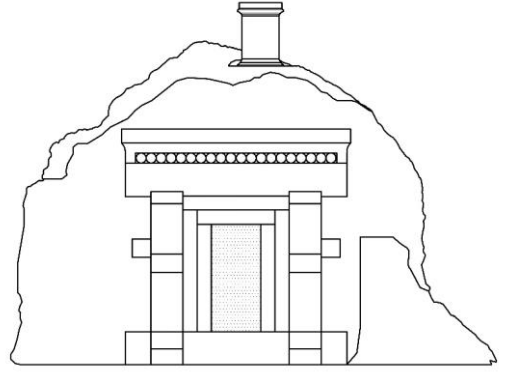

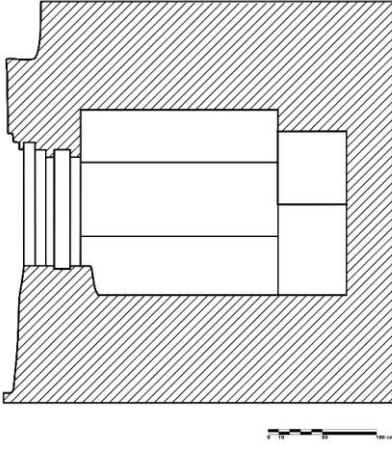
Resim 10

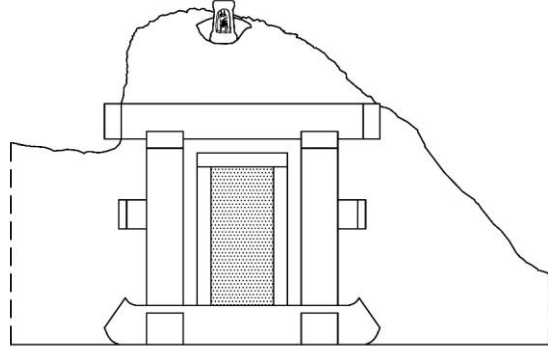
Resim 11

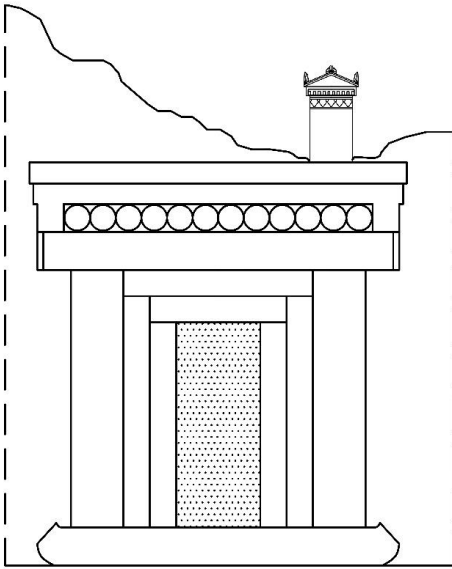
Resim 12

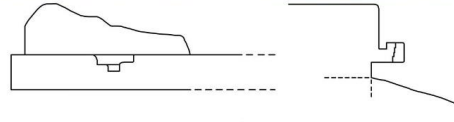
Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17